

Zwycięstwo dotkliwsze od klęski. Udział wiedeńskiej 13. Dywizji Piechoty Landwehry w bitwie pod Limanową i Łapanowem

Tomasz Woźny

STOWARZYSZENIE AKTYWNEJ OCHRONY
CMENTARZY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ W GALICJI
„CRUX GALICIAE”

ABSTRACT

Victory more severe than defeat. Participation of Viennese 13th Landwehr Infantry Division in the battle of Limanowa and Łapanów

Viennese 13th Landwehr Infantry Division was one of the Austro-Hungarian divisions involved in the battle of Limanowa and Łapanów (December 1914). It consisted mostly of Austrian Germans and soldiers from Moravia. The division operated on the sector of the front, where toughest battles were fought. It attacked on Góra Świętego Jana and took part in the battle on the massif of Kobyła, and one of its regiments was also involved in the unsuccessful attack on Czyżyczka hill. The division was incomplete, with about 25% of its full strength, when it started to participate in the combat. It had not been able to top up the losses suffered in the previous battles.

Participation in the victorious 10-day battle, resulted in a loss of 77% of the divisional infantry strength. It was the highest percentage of losses among the Central Powers' units in the battle of Limanowa and Łapanów. Despite that, the division retained its structures, technical units, rear and artillery which allowed to rebuild its combat potential in a short time.

KEY WORDS: World War I, Eastern Front, Galicia, Carpathians, battle of Limanowa and Łapanów, Austro-Hungarian Army, Landwehr

SŁOWA KLUCZOWE: I wojna światowa, front wschodni, Galicja, Karpaty, bitwa pod Limanową i Łapanowem, armia austro-węgierska, Landwehra

Mimo upływu ponad stu lat i obchodzonych nie tak dawno uroczystości rocznicowych bitwa pod Limanową i Łapanowem nie doczekała się jeszcze zadowalającego opracowania w języku polskim. Publikacje zawierające omówienie całości tego starcia w niewielkim zakresie wykorzystują źródła niemieckojęzyczne, co dotyczy się zarówno wydawnictw starszych¹, jak i niedawnych². Nie zmieniło tej sytuacji wydanie polskiego przekładu książki Ferenc Juliera³. Bitwa ta – w odróżnieniu np. od stosunkowo niezłe opracowanej już bitwy gorlickiej – nie doczekała się też zbyt wielu artykułów naukowych, w których na podstawie solidnej kwerendy archiwalnej omawiano by jej poszczególne epizody. Co ciekawe, dotychczas takie prace poświęcone zostały oddziałom niemieckim oraz Legionom Polskim⁴, a zatem jednostkom, które w siłach Państw Centralnych stanowiły w bitwie mniejszość. Brak natomiast tekstu omawiającego w podobny sposób udział którejkolwiek dywizji austro-węgierskiej⁵.

Niniejsze opracowanie jest próbą nadrobienia tej zaległości. Wybór padł przy tym na dywizję, odnośnie do której materiały drukowane w języku niemieckim są wyjątkowo ubogie, mimo że jej pułki składały się w znacznej mierze z austriackich Niemców z cesarskiej stolicy. Wydaną drukiem historię działań wojennych, i to dosyć zwięzłą, ma jeden z dwóch wiedeńskich pułków⁶. W przypadku drugiego w wiedeńskim archiwum wojennym (Kriegsarchiv) znajdują się przygotowane materiały

1 Przed wszystkim wskazać trzeba książkę K. Garduły i L. Ogórka *Śladami I wojny światowej między Rabą a Dunajcem*, Kraków 1988. Książka ta powstała w znacznej mierze na podstawie oficjalnej austriackiej historii I wojny światowej (*Österreich-Ungarns letzter Krieg, Erster Band*, E. Glaise-Horstenaus [red.], Wien 1931). Ze względu na czas jej powstania nie sposób autorom czynić zarzutu braku szerszego wykorzystania źródeł niemieckojęzycznych, z oczywistych względów wówczas niemal niedostępnych.

2 W. Polakiewicz, *Limanowa 1914*, Warszawa 2014; *idem*, *Podhalański Adwent 1914. Szkice z czasów Wielkiej Wojny*, Limanowa 2014.

3 F. Julier, *Bitwa pod Limanową 1914*, tłum. E. Rybicka, Oświęcim 2015. Wbrew polskiemu tytułowi książka nie dotyczy całokształtu bitwy, a jedynie wydarzeń, które rozegrały się w pobliżu samej Limanowej. Tymczasem nawet w najwęższym rozumieniu za teren bitwy pod Limanową i Łapanowem uznaje się obszar od doliny Dunajca na południowym wschodzie po przynajmniej Rabę w okolicach Łapanowa na północnym zachodzie; zob. szerzej T. Woźny, *Bitwa pod Limanową i Łapanowem oraz jej strategiczne znaczenie* [w:] *W służbie Rzeczypospolitej. Dzieje*

wojen i wojskowości w badaniach regionalnych, R. Kowalski (red.), Nowy Targ 2016.

4 J. Centek, *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty w bitwie pod Limanową–Łapanowem w 1914 roku* [w:] *Front wschodni I wojny światowej. Studia z dziejów militarnych i polityczno-społecznych*, M. Baczkowski, K. Ruszała (red.), Kraków 2013; *idem*, *Bitwa pod Limanową–Łapanowem i rola w niej Legionów Polskich* [w:] *Nie wierząc nam, że chciesz to móc... Legiony i ich wpływ na sprawę polską*, Z. Girzyński, J. Kłaczek (red.), Toruń 2018.

5 Już po napisaniu niniejszego tekstu ukazało się tłumaczenie na język polski pracy J. Rotha v. Limanowa-Łapanów *Die Schlacht von Limanowa-Lapanów. Dezember 2014* – zob. *Bitwa pod Limanową–Łapanowem grudzień 1914*, „Zeszyty Muzeum Regionalnego Ziemi Limanowskiej” 2018, t. VI.

6 A. Sichelstiel, *Geschichte des k.k. 24. Schützenregimentes Wien Nr. 24*, Wien 1928.

7 KA, AdTk, Kt. 1608, Schützenregiment Wien 1, Regimentsgeschichte.

8 KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa–Lapanow (November, Dezember 1914).

9 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2.

10 NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1.

11 KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth).

12 Zasób Rosyjskiego Państwowe-go Archiwum Wojenno-Historycznego

do wydania takiej monografii, niestety niekompletne, a w odniesieniu do grudnia 1914 r. dość ubogie w treść⁷. Materiały dotyczące pozostałych dwóch pułków dywizji są niezwykle skromne. W przypadku jednego z nich jest to bardzo krótkie przedstawienie działań w listopadzie i grudniu 1914 r.⁸; odnośnie do kolejnego autor niniejszego opracowania nie odnalazł nawet takich dokumentów. Z konieczności zatem niniejszy tekst oparty jest w znacznej mierze na dokumentach archiwalnych, w tym dzienniku dywizji⁹, dzienniku jednej z brygad¹⁰ oraz raporcie bojowym korpusu, któremu dywizja była podporządkowana¹¹. W pewnym stopniu udało się również wykorzystać źródła rosyjskie¹², co pozwoliło na wskazanie, z jakimi jednostkami zmierzyła się wiedeńska dywizja w czasie bitwy pod Limanową i Łapanowem.

13. Dywizja Piechoty Landwehry przed grudniem 1914 r.

Wiedeńska 13. Dywizja Piechoty Landwehry (cesarsko-królewskiej Obrony Krajowej) składała się u progu wielkiej wojny z czterech pułków piechoty. Dwa z nich miały dosyć jednolity skład narodowościowy¹³ i należeli do nich nieomal wyłącznie żołnierze niemieckojęzyczni. Były to wiedeńskie: 1. Pułk Piechoty Landwehry (k.k. 1. Landwehrinfanterieregiment Wien) oraz 24. Pułk Piechoty Landwehry (k.k. 24. Landwehrinfanterieregiment Wien). Pierwszy z nich rekrutował żołnierzy z samej stolicy oraz kilku najbliższych powiatów (Tulln, Hietzing, Bruck an der Leitha), drugi zaś z podwiedeńskich powiatów na północnym brzegu Dunaju oraz kilku powiatów południowych Moraw (Znojmo, Auspitz/Hustopeče, Nikolsburg/Mikulov)¹⁴. W pierwszym z wymienionych pułków żołnierze mówiący po niemiecku stanowili około 95% służących w jednostce. Odsetek niemieckojęzycznych żołnierzy w 24. Pułku Piechoty Landwehry należy oszacować na około 87% przy około 10% żołnierzy czeskojęzycznych¹⁵. Dwa kolejne pułki

miały już inny charakter. W 14. Pułku Piechoty Landwehry z Brna (k.k. 14. Landwehrinfanterieregiment Brünn) przeważali żołnierze czeskojęzyczni (67%), przy niemalym jednak odsetku żołnierzy mówiących po niemiecku (31%). Wyraźnie czeski charakter miał jednak 25. Pułk Piechoty Landwehry z Kromeryża (25. Landwehrinfanterieregiment Kremsier), gdzie odsetek mówiących w tym języku żołnierzy nieco przekraczał 80%. Dywizyjną artylerię u progu wojny stanowiła 13. Brygada Artylerii Polowej, kawalerię zaś – dwa szwadrony 5. Pułku Ułanów Landwehry (k.k. 5. Landwehrulanenregiment), formalnie „wiedeńskiego”, ale rekrutującego żołnierzy również z Moraw, Czech, Krainy i Dalmacji¹⁶.

Dywizja w sierpniu 1914 r. wyruszyła na front pod komendą marszałka polnego-porucznika¹⁷ Eduarda von Kreysy. Kolejną dotarła do Przeworska, pieszym marszem wyruszyła za San i dalej, w stronę rosyjskiej granicy. W składzie II Korpusu brała udział w zwycięskiej bitwie pod Komarowem, a następnie – w zakończonej niepowodzeniem bitwie pod Rawą Ruską. W ramach wrześnieowego odwrotu niezwykle osłabione pułki dywizji przemaszerowały w rejon Tuchowa, aby w rozpoczętej początkiem października ofensywie dotrzeć przez Rzeszów nad San naprzeciwko Sieniawy i Leżachowa. W czasie walk nad Sanem dywizja była podporządkowana XVII Korpusowi. Po kolejnym odrocie, w trakcie stoczonej w listopadzie bitwy pod Krakowem, dywizja biła się w składzie XIV Korpusu pod Goszycami i Wilkowem, po czym została wycofana w obręb umocnień krakowskiej twierdzy¹⁸.

W trzymiesięcznych walkach prowadzonych od ostatniej dekady sierpnia 13. Dywizja Piechoty Landwehry poniosła niezwykle dotkliwe straty. Nie ominęło jej – charakterystyczne dla austro-węgierskich związków taktycznych w tamtym czasie wojny – zjawisko strat, przekraczających w ciągu kilku miesięcy 100% stanu wyjściowego. Dla przykładu, 24. Pułk Piechoty Landwehry, którego etatowy stan powinien wynosić około 3000 ludzi w trzech batalionach polowych, po udziale

(Российский Государственный Военно-исторический архив), udostępnił na stronie <https://gwar.mil.ru>.

¹³ Pojęcie to zostało odniesione do języka, jakim posługiwali się żołnierze (który deklarowali jako „towarzyski”) i jedynie w pewnym stopniu może służyć do oceny, z jaką narodowością mogli się identyfikować.

¹⁴ *Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie 1912*, Wien 1912, Übersichtskarte der k.k. Landwehrterritorialeinleitung, dann der Landwehr- (Landeschützen-) Ergänzungsbetriebs- und der Landsturmbetriebsseinteilung.

¹⁵ W odniesieniu do języka, którym posługiwali się żołnierze pułków Landwehry, nie można opierać się na opracowaniu M. Ehnla (*Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914, Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg“*, Wien 1934). Zostały tam bowiem podane procentowe dane mechanicznie przeniesione z pułków piechoty armii wspólnej mających tę samą siedzibę okręgu uzupełnień, przy czym pominięto fakt, że pułki piechoty Landwehry miały z reguły znacznie większy okrąg uzupełnień, który mógł być bardziej zróżnicowany etnicznie. W wypadku 1. Pułku Piechoty Landwehry różnicę tę można pominąć, ponieważ obejmował on – oprócz tego samego okręgu uzupełnień, co wiedeński 4. Pułk Piechoty – kilka powiatów politycznych, z którego rekruta brał 84. Pułk Piechoty z Krems, również niemal czysto „niemiecki”. W przypadku pozostałych trzech pułków omówionych w tym tekście posłużono się natomiast szacowaniem uwzględniającym odsetek żołnierzy mówiących po czesku i niemiecku dla każdego z powiatów w okręgu uzupełnień, przyjmując dla każdego

powiatu dane według pułku armii wspólnej (np. w przypadku 24. Pułku Piechoty Landwehry przyjęto dla trzech powiatów wartości podane dla 49. Pułku Piechoty, dla kolejnych trzech – dane dotyczące 99. Pułku Piechoty, natomiast dla pięciu powiatów – dane dla 84. Pułku Piechoty); tak uzyskane wartości zostały podzielone przez liczbę powiatów w okręgu uzupełnień pułków Landwehry. W przekonaniu autora w ten sposób udało się uzyskać wartości bliższe rzeczywistości od podanych w pracy Ehlna.

¹⁶ Österreich-Ungarns letzter Krieg, Erster Band, E. Glaise-Horstenau (red.), Wien 1931, s. 75; M. Ehnl, *op.cit.*, s. 47, 73, 75, 77.

¹⁷ Niem. *Feldmarschall-Leutnant*; charakterystyczny dla armii habsburskiej stopień generalski między generałem majorem a generałem broni (piechoty, kawalerii itp.), odpowiadający generałowi dywizji.

¹⁸ A. Sichelstiel, *Geschichte des k.k. 24. Schützenregimentes Wien Nr. 24*, Wien 1928, s. 17–38.

¹⁹ A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 25, 30–31, 36–38.

²⁰ J. Roth v. Limanowa-Lapanów, *Die Schlacht von Limanowa-Lapanów. Dezember 1914*, Innsbruck 1928, Beilage 1. Podane w pracy Rotha liczby odzwierciedlają stan bojowy („karabiny”), a nie stan wyżywienia.

²¹ KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa-Lapanow (November, Dezember 1914.), s. 1.

²² A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 40.

²³ Autorowi nie udało się dotrzeć do danych na temat stanu bojowego pułku w chwili rozpoczęcia ofensywy. 8 grudnia pułk liczył 500 bagnatów (KA, NFA, KK, 14 Korps [Alt], Kt. 1820, K.u.k.14. Korpskommando, Die Schlacht bei

w zwycięskiej przecież bitwie komarowskiej był w stanie sformować zaledwie jeden batalion; po odwróceniu wrześnieowym doliczono się 425 ludzi. Końcem miesiąca przybycie batalionu marszowego pozwoliło rozbudować pułk ponownie do dwóch batalionów. W bojach nad Sanem liczebność pułku spadła do 500 żołnierzy mimo otrzymanych uzupełnień. Do bitwy pod Krakowem wyruszył w nieco większym stanie liczebnym, aby w jej trakcie stopnieć do 300 karabinów¹⁹. Zważywszy na to, że do listopada wcielone zostały przynajmniej dwa bataliony marszowe, straty pułku w ciągu trzech miesięcy walk przekroczyły 120% stanu wyjściowego. Zakładać należy, że taka sama sytuacja miała miejsce w pozostałych pułkach dywizji.

Pod koniec listopada stan bojowy dywizji został w pewnym stopniu odbudowany – 1 grudnia 1914 r. miała ona liczyć 3000 żołnierzy²⁰. Nietrudno zauważyć, że tyle powinien etatowo posiadać w swych szeregach każdy z czterech dywizyjnych pułków piechoty. Istotnym problemem był też mocno odczuwalny brak podoficerów, którzy mogliby dowodzić plutonami²¹. Niemniej jednak sytuacja strategiczna wymusiła użycie nawet tak osłabionych jednostek w akcji ofensywnej. Dywizją na przełomie listopada i grudnia dowodził gen. mjr Gustav Székely de Doba, a szefem sztabu był mjr Heinrich Mazanec Edler von Engelhardswall. 25. Brygada Piechoty Landwehry pod komendą gen. mjr. Karla von Englerta składała się z 1. i 24. Pułku Piechoty Landwehry (dowódcy odpowiednio: ppłk Friedrich Bitterlich i płk Otto Richter). 26. Brygadą Piechoty dowodził płk Karl Mader, mający pod swoją komendą 14. i 25. Pułk Piechoty Landwehry (płk Gustaw Zygadłowicz i kpt. Franz Steiner, później ppłk Rudolf Machan). Pułki piechoty posiadały różny stan bojowy; najsłabszy był 24. Pułk Piechoty Landwehry, liczący końcem listopada zaledwie 441 żołnierzy²². Nie wiele więcej, ponieważ zapewne około 600 żołnierzy, miał w swoich szeregach 14. Pułk Piechoty Landwehry²³. Można zatem założyć, uwzględniając liczebność całej

dywizji, że pozostałe pułki – 1. i 25. Pułk Piechoty Landwehry – liczyły niemal 1000 żołnierzy każdy. Dywizyjna artyleria – pododdziały 13. Dywizjonu Armat Polowych Landwehry, 13. Dywizjonu Haubic Landwehry oraz 4. Pułku Armat Polowych, tworzące 13. Brygadę Artylerii – znajdowała się pod dowództwem płk. Heinricha Schulhofa. W skład dywizji wchodził ponadto II dywizjon 5. Pułku Ułanów Landwehry i 5. kompania 6. Batalionu Saperów²⁴.

Plan ofensywy austro-węgierskiej z rejonu Chabówki

Wiedeńska dywizja Landwehry została skierowana – jako jedna z trzech wielkich jednostek austro-węgierskich – do rozpoczęcia uderzenia z rejonu Chabówki i Dobrej na lewą flankę rosyjskiej 3. Armii, posuwającej się południową stroną Wisły w kierunku Krakowa.

Pod koniec listopada sytuacja na froncie w rejonie tego miasta przedstawiała się następująco: na północ od Krakowa rozlokowane były – osłabione dość poważnie stoczoną niedawno (16–25 listopada) bitwą – siły austro-węgierskich 1. Armii (gen. kaw. Viktor Dankl) oraz 4. Armii (gen. piech. arcyks. Józef Ferdynand Habsburg). Z kolei 3. Armia austro-węgierska (gen. piech. Svetozar Boroewič von Bojna) odeszła w listopadzie w Karpaty – pomiędzy nią a dwiema armiami skoncentrowanymi na północ od Krakowa powstała znaczna luka, broniona jedynie przez słaby XI Korpus lwowski. W ową lukę parły oddziały rosyjskiej 3. Armii gen. por. Radki Dimitriewa, zamierzając obejść krakowską twierdzę od południa. 8. Armia Rosyjska, dowodzona przez gen. kaw. Aleksieja Brusilowa, szachowała wojska Boroewicia w Karpatach²⁵.

W tej sytuacji, chcąc odsunąć grożące Krakowowi niebezpieczeństwo, szef sztabu armii austro-węgierskiej, gen. piech. Franz Conrad von Hötzendorf, zdecydował się na podjęcie próby uderzenia w południową, słabo chronioną flankę armii Dimitriewa w kierunku na Trzcianę

Lapanow–Limanowa [Armeegruppe F.M.L.T. Roth], s. 32); od początku ofensywy stoczył jedynie bój w rejonie Wiśniowej, wobec czego można założyć, że jego straty przed 8 grudnia nie przekroczyły 100 żołnierzy.

²⁴ J. Roth v. Limanowa–Lapanów, *Die Schlacht von Limanowa–Lapanów. Dezember 1914*, Innsbruck 1928, Beilage 1; G. Zivkovic, *Regiments-, Bataillons-, Divisions-, Abteilungs-Inhaber und Kommandanten des K.u.K. Heeres und der K.K. Landwehr (1880–) 1898 bis 1918. Eine Ergänzung zu Wredes Geschichte der k.u.k. Wehrmacht*, Wien 1977, s. 209, 216, 220–221; KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Ordre de bataille die Gr.F.M.L. Smekal am 9./12.1914.

²⁵ *Österreich-Ungarns letzter Krieg...*, s. 561, 774, 580–593.

26 *Ibidem*, s. 563.

27 J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, Beilage 1.

28 Warto w tym miejscu zaznaczyć, że mimo niezwykle szczupłych sił już kilka tygodni wcześniej strona austro-węgierska przerzuciła cztery dywizje piechoty w rejon na północ od Częstochowy, a zatem na „niemiecki” odcinek frontu; zob. *Österreich-Ungarns letzter Krieg...*, s. 508.

i Bochnię. Ten bowiem, nacierając na zachód i spychając XI Korpus, sam doprowadził do powstania niebronionej przestrzeni między swoim lewym, południowym skrzydłem a pozostającym daleko na wschodzie prawym skrzydłem wojsk Brusilowa. W pewnym stopniu zamiar dowództwa austro-węgierskiego był powtórzeniem planu manewru sprzed paru tygodni, gdy od strony Krakowa 4. Armia austro-węgierska zaatakowała południowe skrzydło wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim (9. Armie), maszerując w kierunku Śląska²⁶.

Problemem dla strony austro-węgierskiej był olbrzymi niedobór sił. Armia habsburska stała na krawędzi katastrofy, ponieważ walczących niemal bez przerwy jednostek frontowych nie można było wyciągnąć z pierwszej linii celem odświeżenia. Były uzupełniane, ale w trakcie walk, bezpośrednio na froncie, a nadchodzące bataliony marszowe pozwalały jedynie przetrwać, a nie odbudować siłę bojową. Inicjatywa strategiczna od dłuższego czasu znajdowała się w rękach rosyjskich; realne było zagrożenie, że Kraków podzieli los Przemysła i zostanie otoczony. Austro-węgierskie siły zmagające się z przeważającym liczebnie przeciwnikiem z wielką trudnością utrzymywały linię Karpat, w kilku miejscach carskie dywizje walczyły już po południowej stronie gór. Niezbędne było zatem zahamowanie postępów rosyjskich, odepchnięcie przeciwnika i ustanowienie ciągłego frontu. Aby osiągnąć te cele, konieczna była oczywiście akcja zaczepna.

Do rozpoczynającej się ofensywy oprócz 13. Dywizji Piechoty Landwehry wyznaczono nieco od niej silniejsze 3. i 8. Dywizje Piechoty, również ze składu XIV Korpusu (odpowiednio: 4500 i 4800 karabinów)²⁷. Jednostki te przeszły podobny szlak bojowy jak dywizja wiedeńska. W tym stanie rzeczy do grupy uderzeniowej, dowodzonej przez marszałka polnego-porucznika Josefa Rotha, dołączono dywizję niemiecką. 47. Rezerwowa Dywizja Piechoty gen. por. Alfreda Bessera była pierwszym związkiem taktycznym wysłanym przez sojuszników do Galicji²⁸. Niemiecka dywizja posiadała stan bliski

etatowemu, około 10 000 karabinów, a zatem stanowiła niemal połowę sił piechoty Grupy Rotha w chwili rozpoczęcia ofensywy²⁹.

Pierwsze walki

Przewóz wojsk spod Krakowa umożliwiały Kolej Transwersalna (odcinek od Suchej do Mszany Dolnej) oraz jej odgałęzienie łączące Suchą z Podgórzem. Miejsce koncentracji i wywagowania – rejon od Mszany Dolnej do Jordanowa – osłaniały 6. Dywizja Kawalerii, 11. Dywizja Kawalerii Honvedu oraz polska grupa legionowa³⁰. Dywizja wiedeńska miała – w pociągach wyruszających ze stacji w Zabierzowie – dotrzeć do Chabówki i znaleźć się na pozycjach wyjściowych jako pierwsza. Transporty rozpoczęły się 28 listopada. 1. Pułk Piechoty Landwehry został wywagowany w Chabówce i pomaszerował na kwatery koło karczmy na Obidowej; następnego dnia pułk rozciągnął linię posterunków połowych od Obidowej przez Ponice do Zarytego. Pod taką ochroną wyładowywały się kolejne pododdziały dywizji. Żołnierzom rozpoczęto wydawać zimowe wyposażenie ochronne. Jako kolejne w rejon Chabówki przybyły 3. Dywizja Piechoty i 8. Dywizja Piechoty³¹.

Oddziały wiedeńskiej dywizji przesuwały się w kierunku Raby Niżnej, a 29 listopada 24. Pułk Piechoty Landwehry został przewieziony w rejon Kasiny Wielkiej z wykorzystaniem samochodów i pociągu pancernego. Jako pierwsza należąca do dywizji jednostka znalazł się na froncie przyszłej bitwy pomiędzy oddziałami dragonów i huzarów z 6. Dywizji Kawalerii oraz batalionami Landsturmu³². Pułk, chwilowo podporządkowany 6. Dywizji Kawalerii (gen. mjr Otto Schwer von Schwerteneck), wkrótce wszedł do walki. Ostatniego dnia listopada, gdy w rejonie Kasiny na osłonowe siły austro-węgierskie ruszył atak, a landszturmiści i kawalerzyści z 11. Pułku Huzarów nie wytrzymali nacisku, sytuację uratowała jedna z kompanii 24. Pułku pod komendą kpt. Franza Heiseka³³.

29 J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, Beilage 1. Według innych źródeł stan liczebny 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty oceniany jest na aż 14 000 żołnierzy, co oznaczałoby, że była ona liczniejsza od wspomnianych trzech dywizji austro-węgierskich łącznie; zob. KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow-Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 4.

30 KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation [...] am 30./11. Nachtigung.

31 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow-Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 1; KA, AdTk, Kt. 1608, Schützenregiment Wien 1, Regimentsgeschichte, 28. November 1914, 29. November 1914; J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, s. 19.

32 Były to najprawdopodobniej 106. oraz 300. Batalion Landsturmu (austriackiego); zob. KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1897, XI Korps, Situation am 29. November 1914.

33 KA, NFA, 6.KD, Kt. 4467, s. 83; A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 41.

34 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 3; KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation [...] am 2./12. Nachtigung; J. Roth v. Limanowa–Łapanów, *op.cit.*, s. 24.

35 Na ówczesnych mapach: *Czeczeń*.

36 J. Roth v. Limanowa–Łapanów, *op.cit.*, s. 25–26.

37 KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation am 3.XII.1914.

Na jednej próbie rosyjskiego ataku przeciwdziałanie ze strony nieprzyjaciela wówczas się skończyło. Dywizja wiedeńska 2 grudnia zajęła pozycje wyjściowe od północnych stoków Śnieżnicy przez Wołę Skrzydlańską, Górę Wierzbanowską po Węglówkę, rozwijając w pierwszej linii oba pułki 25. Brygady Piechoty Landwehry. Swoim lewym skrzydłem utrzymywała w rejonie Węglówki kontakt z sąsiednią 30. Dywizją Piechoty, należącą do XI Korpusu. Na prawo od dywizji wiedeńskiej 3. Dywizja Piechoty przeszła przez Gruszowiec i rozpoczęła natarcie w kierunku Tymbarku, zajmując Dobrą; Gruszowiec osiągnęła również czołówka 8. Dywizji Piechoty. W ten sposób obie wymienione dywizje wywalczyły sobie pozycje wyjściowe do natarcia w kierunku północnym. Nadal oczekiwano na przybycie głównych sił dywizji niemieckiej, której pierwsze pododdziały znalazły się już w Mszanie i Chabówce³⁴.

Boje w dolinie Stradomki

Dowództwo korpusu wydało dyspozycje na kolejny dzień. Zgodnie z nimi 3 grudnia 13. Dywizja Piechoty Landwehry miała wyrzucić nieprzyjaciela z Przenoszy i nacierać po obu stronach masywu Cietnia³⁵ w kierunku północnym. Nieco później wydano dyspozycje, aby w miarę możliwości dywizja jeszcze tego samego dnia zajęła wieś Górę św. Jana, wysyłając jednocześnie oddział na wzgórze na wschód od Wiśniowej celem utrzymania połączenia z XI Korpusem³⁶.

Dywizja rozwinęła w pierwszej linii całą 25. Brygadę oraz dodatkowo – na lewym swoim skrzydle, na styku z sąsiednią 30. Dywizją Piechoty – 14. Pułk Piechoty Landwehry; 25. Pułk Piechoty Landwehry pozostawał w odwodzie dywizji³⁷. Prawoskrzydłowy 1. Pułk Piechoty Landwehry ruszył do akcji o 6:00, nacierając na Skrzydlną i zdobywając tę miejscowość; wzięto 158 jeńców, w tym kapitana i podoficera. Kontynuowano natarcie wzdłuż Stradomki, zajmując Szczyrzyc we współpracy

z 14. Pułkiem Piechoty z Linzu, należącym do 3. Dywizji Piechoty. W sumie 1. Pułk Piechoty Landwehry wziął 3 grudnia do niewoli 317 żołnierzy rosyjskich, zdobył karabin maszynowy i pięć wozów amunicyjnych. Przeciwnik tego dnia nie stawiał znaczącego oporu, prawdopodobnie większość jeńców stanowili maruderzy. Na razie na kierunku natarcia wiedeńskiej dywizji znajdowały się wyłącznie pododdziały rosyjskiej 11. Dywizji Kawalerii, wzmocnione nielicznymi batalionami piechoty³⁸. 24. Pułk Piechoty Landwehry osiągnął rano Przenoszę, a o 11:00 dwie jego kompanie opanowały wzgórze na północ od tej miejscowości. W południe pułk znalazł się na wierzchołku Cietnia, po czym kontynuował marsz w kierunku północno-wschodnim, w stronę wzgórz na północny zachód od Pogórze. Jedna z wysłanych na te wzniesienia kompanii pułku poniosła szczególnie ciężkie straty od flankowego ostrzału rosyjskiego³⁹. Skierowany zgodnie z dyspozycjami korpusu w stronę Wiśniowej 14. Pułk Piechoty Landwehry zajął pozycje między wierzchołkiem Cietnia a Wierzbanową, gdzie stykał się z 80. Pułkiem Piechoty (30. Dywizja Piechoty)⁴⁰. W pierwszym dniu aktywnych działań wojennych dywizja zyskała zatem sporo terenu, wzięła do niewoli pewną liczbę nieprzyjacielskich żołnierzy, jednak wskazanej w rozkazach korpusu Góry św. Jana nie zajęła. Rosyjska obrona flanki 3. Armii zaczęła powoli krzepnąć. O ile wcześniej na drodze wiedeńskiej dywizji stały raczej słabe siły, głównie kawaleria, o tyle pod wieczór 3 grudnia linie obronne przed nią obsadzały już bataliony piechoty z 42. Dywizji Piechoty. Góry św. Jana bronić miał należący do niej 166. Rówieński Pułk Piechoty⁴¹.

4 grudnia dywizji rozkazano zająć Górę św. Jana, a w miarę możliwości również wzniesienia koło Krzesławic oraz wzgórze Działy (wzg. 373)⁴². Prawe skrzydło dywizji rozpoczęło natarcie. Niestety, do tego momentu przeciwnik zdążył już podciągnąć odwody i umocnić pozycje, wobec czego żołnierze rosyjscy oczekiwali na wiedeńczyków okopani w tej miejscowości oraz na

38 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 3. Dezember 1914; KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation am 3.XII.1914 nachm.

39 A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 41.

40 KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation am 3.XII.1914.

41 Журнал военных действий 166-го пехотного Ровненского полка с 14 июля 1914 г. по 28 февраля 1915 г., s. 129–130, <https://gwar.mil.ru/documents> [dostęp: 7.12.2018].

42 J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, s. 31.

43 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 4. Dezember 1914.

44 E. Brandl, *Kriegserinnerungen*, maszynopis w zbiorach KA, s. 33.

45 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 32. W dzienniku dywizji ostatni z wymienionych pułków został omyłkowo wskazany jako 138. Pułk Piechoty.

46 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 5. Dezember 1914.

północnym krańcu Abramowic. Niemal cały 1. Pułk Piechoty Landwehry uwikłał się w bój, nacierając na Górę św. Jana od strony Szczyrzyca. Sił nie starczyło ani na nawiązanie połączenia z sąsiadami z lewej, ani na pozostawienie odwodu – ten tworzyli jedynie maruderzy, nadchodzący jakiś czas po głównych siłach dywizji. W silnym ogniu nieprzyjaciela atak załamał się⁴³. Dalej na prawo, na wschód od Abramowic, do walki wszedł 25. Pułk Piechoty Landwehry – w ten sposób dywizja w drugim dniu ofensywy pozostała w zasadzie bez odwodów. Pułk z Kromeryża posuwał się co prawda zbyt wolno, aby przyłączyć się do ataku na Górę św. Jana, natomiast udało mu się wziąć do niewoli sporo jeńców z rozproszonych oddziałów rosyjskich⁴⁴. Łącznie dywizja tego dnia wzięła do niewoli 360 żołnierzy z rosyjskich pułków piechoty 165., 167. oraz 168., należących do 42. Dywizji Piechoty⁴⁵.

5 grudnia walki o Górę św. Jana toczyły się dalej. Chorego (zapalenie oskrzeli) płk. Bitterlicha na stanowisku dowódcy 1. Pułku Piechoty Landwehry zastąpił mjr Ernst Hiltl z 25. Pułku Piechoty Landwehry. 1. Pułk ponowił natarcie na miejscowość, jednak i tym razem przeciwnik, walczący na dobrze przygotowanych pozycjach, odparł wszystkie ataki; czołówki pułku zaległy na dystansie 200 kroków od rosyjskich rowów strzeleckich⁴⁶. Od prawej strony natarcie wspierał 25. Pułk Piechoty Landwehry. Jeden z jego oficerów wspominał:

Wielki kościół wznosił się wysoko na wzgórzu, obok niego skupione były domy miejscowości. Ta była obsadzona przez silne rosyjskie oddziały i płonęła już całą noc. Paliła się jasnym płomieniem, pozostawiającym czarne zgliszcza. Nacieraliśmy na płonącą wieś od południa. Moja 5. kompania tworzyła prawe skrzydło i z odległości 500 kroków ujrzałem ładny dom z flagą Czerwonego Krzyża, punkt opatrunkowy Rosjan. Nie chciałem pozostawić punktu opatrunkowego za swoimi plecami, wysłałem

więc patrol dla zabezpieczenia zaplecza z tamtego kierunku. W domu nie było nikogo, ale do płonącej wsi prowadził głęboki parów. Obsada punktu opatrunkowego, z opaskami Czerwonego Krzyża na lewych ramionach, zajęła pozycje w tym wąwozie naprzeciwko nas. Plutonowy Danicek i jego 4. pluton zobaczyli Rosjan z opaskami Czerwonego Krzyża i sądzili, że to sanitariusze. Wszyscy mieli karabiny i ostrzelali wejście [domu], Danicek padł trafiony. Moi ludzie ostrzelali Rosjan z flanki, zaatakowali i wzięli do niewoli. Tak Rosjanie dotrzymywali regulacji Szwajcarskiego Czerwonego Krzyża. Zostaliśmy zmyleni tym obrzydliwym podstępem. Złamanie prawa przez żołnierzy-sanitariuszy zameldowano podczas ich odstawienia do dywizji⁴⁷.

Nie zmieniło sytuacji również natarcie 24. Pułku Piechoty Landwehry na lewym brzegu Stradomki. Wzięto jedynie trochę jeńców, ale w żaden sposób nie odciążyło to walczących o Górę św. Jana żołnierzy 25. Brygady⁴⁸.

Z rozkazów dowództwa korpusu na ten dzień wynikało, że dywizja – oprócz przełamania oporu przeciwnika we własnym pasie natarcia – powinna wspierać rozpoczynający się właśnie atak 30. Dywizji Piechoty z sąsiedniego XI Korpusu⁴⁹. Lewoskrzydłowy 14. Pułk Piechoty Landwehry, który jak do tej pory nie wziął udziału w walkach, we współdziałaniu z 30. Pułkiem Piechoty zaatakował silne ubezpieczenia nieprzyjacielskie na południowym i południowoschodnim krańcu Wiśniowej. Prowadzeni przez por. Viktora Hanačka⁵⁰ Morawianie wraz z jedną kompanią lwowskich piechurów⁵¹ w zaciętej walce wręcz przełamali opór rosyjskich oddziałów broniących się na wzgórzach na południowy zachód od wsi⁵².

Kolejny dzień – 6 grudnia – przyniósł przełom. Wobec znacznych postępów oddziałów austro-węgierskich, walczących na wschód od Góry św. Jana, tj. 3. i 8. Dywizji

47 E. Brandl, *op.cit.*, s. 33.

48 A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 41.

49 J. Roth v. Limanowa-Lapanów, *op.cit.*, s. 35.

50 W oryginalnej relacji o walkach 14. Pułku Piechoty Landwehry (14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa-Lapanow) pisownia nazwiska: Hanatschek. Prawidłową pisownię podano za: *Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie 1914*, Wien 1914, s. 250.

51 30. Pułk Piechoty uzupełniał się we Lwowie i w pobliskich powiatach.

52 KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa-Lapanow (November, Dezember 1914). Walki toczyły się o wzgórze Dziadkówka, na którym obecnie znajduje się cmentarz wojenny nr 373.

53 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 6. Dezember 1914; KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 34; KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 56. Roth podaje, że miejscowość została zaatakowana i zajęta już wieczorem 5 grudnia, a w nocy oddziały dywizji znalazły się na północ od niej (J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, s. 36).

54 A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 41.

55 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 35; J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, s. 41; KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation am 6.XII.1914; KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa-Lapanow (November, Dezember 1914).

56 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 36.

57 J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, s. 45, 51; KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, Situation am 7.XII.1914, nachm.

Piechoty, przeciwnik przed frontem dywizji zaczął się wycofywać, pozostawiając jedynie tylne straże. O 6:00 wznowiono natarcie, a o 7:30 czołowe oddziały 1. Pułku Piechoty Landwehry, prowadzone przez kpt. Juliusa Rollera, wdarły się do rosyjskich pozycji na Górze św. Jana i wzięły 50 jeńców⁵³. 1. Pułk Piechoty Landwehry został teraz przesunięty do odwodu dywizji, pułki 24. i 25. ruszyły dalej na północ przez Krzesławice i Zegartowice, tocząc jedynie niewielkie potyczki z tylnymi strażami nieprzyjaciela⁵⁴. Do wieczora oba wymienione pułki dotarły w rejon na zachód od Gruszowa; 1. Pułk Piechoty Landwehry skierowano na wschód od tej miejscowości, natomiast 14. Pułk Piechoty Landwehry bez styczności z nieprzyjacielem przemaszerował przez górę Grodzisko, dotarł do Komornik i przedłużył front dywizji w lewo, zajmując wzgórze Bukownik (wzg. 373) na wschód od Raciechowic⁵⁵. W ciągu dnia dywizja wzięła do niewoli oficera oraz 350 żołnierzy należących do pułków 165.–167. (42. Dywizja Piechoty) oraz 293. (74. Rezerwowa Dywizja Piechoty)⁵⁶.

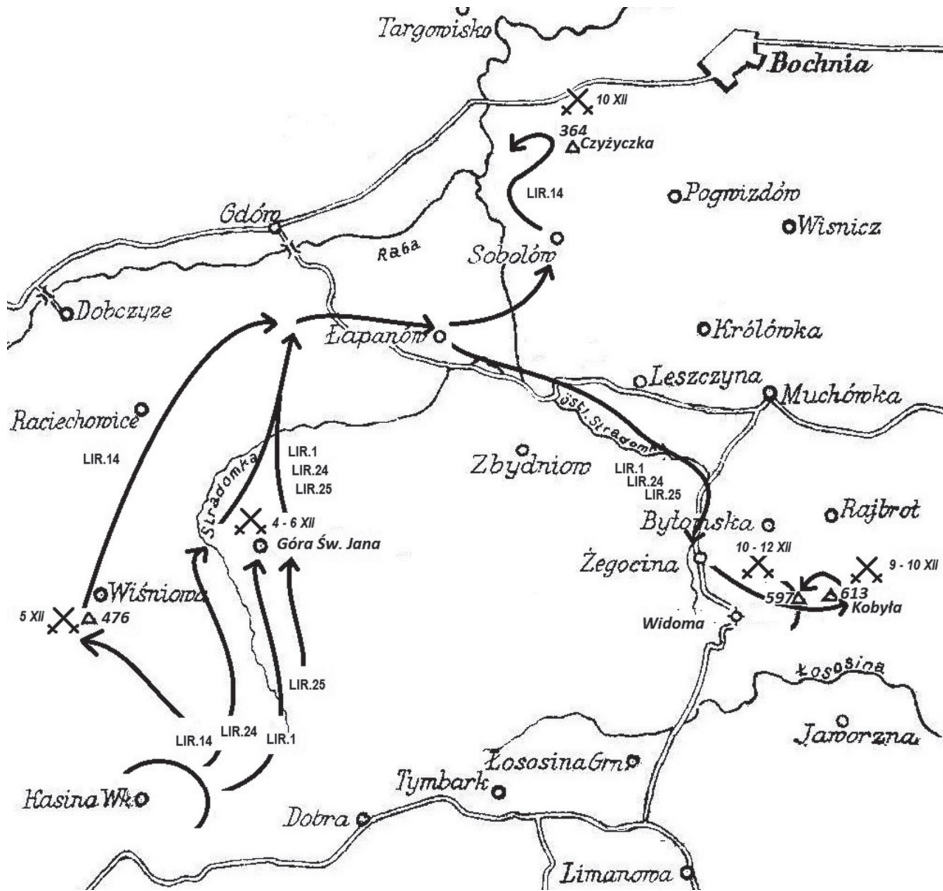
7 grudnia dywizja kontynuowała natarcie w kierunku północnym. Bez większych walk posuwała się przez Zagórzany i Strzyszową, docierając do Raby. W ciągu dnia podążające na front w rejon Leszczyny i Cichawki oddziały 30. Dywizji Piechoty wyminęły ją, a wiedeńska dywizja została na zapleczu. Zgodnie z dyspozycjami na 8 grudnia miała przemaszerować do Łapanowa jako odwód Grupy Rotha⁵⁷.

Tym samym dla 13. Dywizji Piechoty Landwehry zakończył się kilkudniowy etap bojów w dolinie Stradomki. Dywizja nie odniosła w tym czasie spektakularnych sukcesów, posuwała się do przodu wolniej niż sąsiadujące z nią od prawej strony jednostki. Przede wszystkim została na dość długo zatrzymana pod Górą św. Jana, a zdobycie tej miejscowości okazało się możliwe dopiero w momencie ogólnego odwrotu przeciwnika. Zauważyć jednak należy, że dywizja wkraczała do bitwy niezwykle osłabiona, a niemal od

samego początku walk większość jej żołnierzy znalazła się na pierwszej linii. Wyraźnie widoczne były problemy z utworzeniem jakichkolwiek rezerw. Działanie zaczepne w takiej sytuacji było niezwykle ryzykowne, ale konieczne dla powodzenia całej ofensywy. W czasie walk w dolinie Stradomki wiedeńska dywizja wzięła do niewoli kilkuset żołnierzy przeciwnika. Nie jest prosto oszacować, jakie poniosła w tym czasie straty. Wiadomo natomiast, że gdy kilka dni później już w niepełnym (trzypułkowym) składzie znalazła się w rejonie Żegociny, stan bojowy wynosił 1650 karabinów⁵⁸. Zakładając, że detaszowany wówczas z dywizji pułk (14. Pułk Piechoty Landwehry) liczył około 600 żołnierzy w chwili rozpoczęcia walk (por. wyżej), w pozostałych trzech pułkach bitwę zaczynało 2400 żołnierzy. Ubytek w szeregach tych trzech jednostek po dotychczasowych walkach wyniósł więc między 29 listopada a 7 grudnia 750 żołnierzy, do czego doliczyć trzeba szacunkowo około 100 żołnierzy 14. Pułku Piechoty Landwehry, którzy w różny sposób zostali wyłączeni z walki podczas bojów o wzgórze nad Wiśniową.

⁵⁸ KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Ordre de bataille die Gr.F.M.L. Smekal am 9./12.1914.

Mapa 1. Szlak bojowy 13. Dywizji Piechoty Landwehry 3–12 grudnia 1914 r. Uwaga: pominięto przemarsz 14. Pułku Piechoty Landwehry z Sobolowa do Żegociny 11 grudnia

Źródło: opracowanie własne, podkład: Österreich-Ungarns letzter Krieg, Erster Band, E. Glaise-Horstenau (red.), Wien 1931, Skizze 55.

13. Dywizja Piechoty Landwehry w walkach na Kobyle

Dywizja została skierowana do Łapanowa i w pierwotnych założeniach miała podążać za Grupą Kaisera (elementy 8. i 30. Dywizji Piechoty), nacierającą między

Trzcianą a Cichawką w kierunku Wiśnicza⁵⁹. Wkrótce jednak walcząca dalej na północ, w rejonie Sobolowa, 3. Dywizja Piechoty zwróciła się o wsparcie jej dwoma batalionami z odwodu Grupy Rotha. Pod Sobolów został wysłany 14. Pułk Piechoty Landwehry⁶⁰. Po południu pozostała część dywizji została skierowana w rejon Żegociny w celu wsparcia prawej flanki niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty⁶¹.

Na prawym skrzydle Grupy Rotha rysowała się szansa obejścia wschodniej flanki nieprzyjaciela w rejonie Rajbrotu i Wojakowej. Na front w rejonie Limanowej przybyła przetransportowana z Krakowa przemyska 45. Dywizja Piechoty Landwehry. Jedna z jej brygad (89., dowodzona przez gen. mjr. Mieczysława Zaleskiego) już 8 grudnia bezskutecznie szturmowała wzgórze 613, znane pod nazwą „Kobyła”. Uporczywe ataki 18. i 33. Pułku Piechoty Landwehry były jednak odpierane przez obrońców góry⁶². Jednocześnie dla Grupy Rotha, nacierającej między Rajbrotem a Rabą w kierunku Nowego Wiśnicza i Bochni, rysowało się potężne zagrożenie w postaci nadchodzącego od wschodu rosyjskiego VIII Korpusu Armijnego ze składu 8. Armii. Natarcie jego prawego skrzydła (14. Dywizja Piechoty oraz elementy 13. Dywizji Piechoty) było skierowane na odcinek zajmowany przez 89. Brygadę Piechoty Landwehry. W tej sytuacji możliwość kontynuowania ataku na Kobyłę stała pod znakiem zapytania, a zagrożone było nawet utrzymanie dotychczas zajmowanych pozycji. Ewentualne przełamanie linii obronnych Zaleskiego groziło przedarciem się oddziałów rosyjskich na tyły niemieckiej dywizji, a w konsekwencji – nawet zrolowaniem frontu aż po Rabę⁶³.

Oslabiona walkami i niepełna dywizja wiedeńska miała wesprzeć siły Zaleskiego, a przede wszystkim zająć Kobyłę. Trzy pułki wyruszyły do Żegociny, gdzie dywizja miała wejść w skład Grupy Smekala (marszałek polny – porucznik Gustav Smekal dowodził 45. Dywizją Piechoty Landwehry). 1. Pułk Piechoty Landwehry, którego kolumna marszowa rozerwała się i rozciągnęła do

59 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 28; Situation am 8. u. 9.XII.1914.

60 *Ibidem*, s. 32.

61 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 35.

62 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando; Situation am 8. u. 9.XII.1914; KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 33. Schützenregiment: Das Schützen-Regiment Nr. 33 in der Schlacht bei Limanowa, s. 2–3.

63 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando; Situation am 8. u. 9.XII.1914.

64 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 8. Dezember 1914, 9. Dezember 1914; KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Ordre de bataille die Gr.F.M.L. Smeal am 9./12.1914; A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 42; E. Brandl, *op.cit.*, s. 34.

65 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 58; KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow-Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 41; KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 9. Dezember 1914; H. Kerchnawe, E. Ottenschläger, *Ehrenbuch unserer Artillerie, Band 2.*, Wien 1936, s. 45.

66 Austriacy za nazwę tego wzgórza wzięli umieszczony na mapach napis „Kamionka Mała” odnoszący się do wsi na wschód od wzgórza 573.

kilometra, osiągnął późną nocą zabudowania spalonej wsi; 24. i 25. Pułk Piechoty Landwehry dotarły na miejsce dopiero nad ranem 9 grudnia. Tylko pierwszy z wymienionych pułków miał szansę na krótki odpoczynek; zmęczeni piechurzy już o 6:00 zostali poderwani do dalszego marszu. Pozostawiwszy plecaki w Żegocinie, pomaszzerowali na wzgórze 661 (Łopusze Zachodnie – według ówczesnych map „Opuszcza”), skąd miał rozpocząć się atak na Kobyłę⁶⁴.

Natarcie wspierała dywizyjna artyleria rozłokowana na przełęcz Widoma. Strzelała głównie ogniem rozproszonym, ponieważ początkowo problemem było nawiązanie łączności z piechotą. Czołówki dywizyjnej piechoty osiągnęły Łopusze o godzinie 11:00, a trzy godziny później rozpoczął się atak. Grzbietem góry od wzgórza 597 posuwał się 1. Pułk Piechoty Landwehry; na lewo od niego szedł do natarcia 24. Pułk Piechoty Landwehry. Po południowej stronie masywu Kobyły, w stronę Orłówki i Kamionki Małej, atakowała brygada Zaleskiego. 24. Pułk Piechoty Landwehry został zatrzymany przez trudności terenowe, ale 1. Pułk Piechoty Landwehry wyparł o 17:40 obrońców ze szczytu Kobyły, obsadził wierzchołek i okopał się. W akcji ranny został mjr Hiltl, dowództwo 1. Pułku Piechoty Landwehry objął ponownie wyleczony już płk Bitterlich⁶⁵.

Opanowanie Kobyły wydawało się punktem zwrotnym walk w rejonie Rajbrotu. Niemniej jednak niezwykle słaba 13. Dywizja Piechoty Landwehry znalazła się w ten sposób na izolowanej i wysuniętej mocno na wschód pozycji, zagrożonej z trzech stron. Atakująca na jej prawej flance 89. Brygada Piechoty Landwehry nie posunęła się aż tak daleko. 18. Pułk Piechoty Landwehry mjr. Wiktora Jarosza zdobył co prawda Jastrząbkę oraz wzgórze 573⁶⁶, a 33. Pułk Piechoty Landwehry zapewniał połączenie pomiędzy nim a zdobywcami Kobyły, niemniej podkomendni Bitterlicha zostali na wierzchołku niemal osamotnieni. 24. Pułk Piechoty Landwehry, ustawiony nieco z tyłu, zabezpieczał kontakt z lewym sąsiadem (niemiecką 47. Rezerwową Dywizją Piechoty) i podchodził

swoimi pozycjami w stronę zabudowań Rajbrotu. 25. Pułk Piechoty Landwehry stanowił odwód dywizji rozlokowany między szczytem Kobyły a wzgórzem 597. Mimo tak poważnej sytuacji Smekal nadal zamierzał następnego dnia nacierać w kierunku wschodnim całością sił swojej grupy⁶⁷. Dawało to szansę na wyrównanie frontu na południe od Kobyły i zmniejszenie zagrożenia dla obsadzających ją żołnierzy Szekelyego.

Przeciwnik również zdawał sobie sprawę ze znaczenia Kobyły, której masyw oddzielał dywizje 3. Armii brońące frontu od Rajbrotu po Rabę od nadchodzącego z odsieczą VIII Korpusu. 10 grudnia oddziały rosyjskie przystąpiły do ataku na Kobyłę ze wszystkich możliwych stron. Od wschodu, z Wojakowej, nacierały pododdziały 11. Iziumskiego Pułku Huzarów i 12. Pułku Kozaków Dońskich (ze składu 11. Dywizji Kawalerii). Od północy atak prowadziła część 127. Putywelskiego Pułku Piechoty (z 32. Dywizji Piechoty). Od południowego wschodu, z rejonu Krosnej, do natarcia szedł dowodzony przez płk. Aleksandra Sokołowa 50. Białostocki Pułk Piechoty (z 13. Dywizji Piechoty), który dotarł na pole bitwy wielodniowym marszem z rejonu Bardejowa. Atak rozpoczął się około godziny 10:00⁶⁸. Nieco ponad godzinę później niemiecki oficer łącznikowy przy sztabie 13. Dywizji Piechoty Landwehry, znajdującym się wówczas na wzgórzu 597, meldował swojej dywizji macierzystej, że Kobyła jest silnie atakowana, a ogień artyleryjski zerwał połączenie ze sztabem 25. Brygady gen. Englerta, dowodzącego obroną tej pozycji⁶⁹.

Początkowo wiedeńscy landwerzyści utrzymali pozycje, a 12. Pułk Kozaków Dońskich wycofał się wobec braku amunicji. Kobyła została wzięta pod ciężki ogień artylerii, a następnie pod krzyżowy ogień ośmiu karabinów maszynowych z trzech stron. Ostatecznie między 16:00 a 17:00 opór landwerzystów został złamany atakami mas rosyjskiej piechoty i spieszony kawalerii⁷⁰. Dwóch piechurów z 1. Pułku Piechoty Landwehry dotarło około 17:00 do sztabu 25. Brygady

67 KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Situation der Gruppe Fmlt Smekal am 10./12.14 3h vorm.; BA-MA, PH 8 II/120, K.k.45.L.I.T.D.Kdo, Op. Nr 148/4.

68 Журнал военных действий 127-го пехотного Путивльского полка с 17 июля 1914 года по 4 марта 1915 года, к. 140 на odwrocie – к. 143; Журнал военных действий 50-го пехотного Белостокского полка с 22 сентября 1914 года по 21 марта 1915 года, к. 84 – к. 92 на odwrocie; Журнал военных действий 4-го эскадрона 11-го гусарского Изюмского полка с 17 июля 1914 г. по 12.07.1915 г., к. 17 на odwrocie; KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 46; KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 58.

69 BA-MA, PH 8 II/120, meldunek oficera łącznikowego z 11:15, 10.12.1914.

70 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 46; KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 58; KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 10. Dezember 1914; A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 42.

71 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 46.

72 Журнал военных действий 50-го пехотного Белостокского полка с 22 сентября 1914 года по 21 марта 1915 года, s. 91; KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 10. Dezember 1914; A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 43.

73 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 58; KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow-Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 58; KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 33. Schützenregiment: Das Schützen-Regiment Nr. 33 in der Schlacht bei Limanowa, s. 3; KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Ergänzung der „Ordre de bataille der Gruppe Fmlt Smekal am 9./12.1914”; BA-MA, PH 8 II/122, Lage am 11.12.14 8h abends.; BA-MA, PH 8 II/117, Kriegstagebuch, Stab der 47.Reserve-Division, s. 4; H. Schultze, *Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 217 im Weltkriege*, Eisleben 1932, s. 29–30; J. Centek, *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty...*, s. 45.

Piechoty i zameldowało, że przeciwnik się przedarł. Generał mjr Englert przesłał wiadomość o tym do sztabu dywizji, a sam z kilkuset pozostałymi żołnierzami zaczął improwizować obronę wzgórza 597⁷¹.

Z 1. Pułku Piechoty Landwehry broniącego szczytu Kobyły uratowali się dowódcy obu batalionów (kpt. Roller, por. Eberhard Tiller), trzech chorążych i około 20 żołnierzy; do końca dnia zebrało się w sumie 60 żołnierzy. Około 400 żołnierzy pułku dostało się do niewoli. Znajdujący się w odwodzie 25. Pułk Piechoty Landwehry również poniósł ciężkie straty, do niewoli dostało się dwóch kapitanów, utracono dwa karabiny maszynowe; inne dwa uratowali żołnierze 24. Pułku Piechoty Landwehry. Według relacji Pułku Białostockiego, której niestety autorowi nie udało się zweryfikować, do niewoli miał się dostać także dowódca 25. Pułku Piechoty Landwehry. Łącznie Pułk Białostocki 10 grudnia zagarnął jako jeńców 12 oficerów i 741 żołnierzy, zapewne w ogromnej większości z wiedeńskiej dywizji⁷².

Dywizja niemal przestała istnieć jako wielka jednostka. Sytuację na zachód od Kobyły ratowały jej niedobitki oraz dwa bataliony 33. Pułku Piechoty Landwehry, za wszelką cenę usiłujące utrzymać wzgórze 597 i zarazem połączenie między Grupą Smekala i 47. Rezerwową Dywizją Piechoty. Z katastrofy ocalała natomiast dywizyjna artyleria, której pozycje ogniowe znajdowały się z dala od pierwszej linii. Wieczorem nadeszło wsparcie – dwa bataliony (I i III) niemieckiego 217. Rezerwowego Pułku Piechoty pod komendą pplk. Luckwalda, łącznie nieco ponad tysiąc żołnierzy. Zostały podporządkowane gen. Szekelyemu. W ten sposób wiedeńska dywizja odzyskała częściowo przydatność bojową, aczkolwiek pod komendą jego dowódcy przeważali teraz żołnierze armii niemieckiej⁷³. Być może w nocy z 10 na 11 grudnia austro-węgierscy piechurzy chwilowo utracili wzgórze 597; niektóre relacje zdają się bowiem wskazywać, że resztki dywizji musiały go

w pewnym momencie odbijać, zanim jeszcze nadeszły niemieckie bataliony⁷⁴.

Kolejnego dnia, 11 grudnia, udało się ustabilizować front. W rejonie wzgórza 597 broniły go resztki wiedeńskiej dywizji i pododdziały dywizji przemyskiej, przy bardzo istotnym udziale niemieckich posiłków. Wsparcie sojuszników przyszło w samą porę. Przeciwnik próbował kontynuować sukces z poprzedniego dnia i nacierał grzbietem od strony Kobyły, szturmując wzgórze 597.

W relacji stryjskiego pułku Landwehry (33.) zapisano:

Od ranka rozpoczął się silny ogień nieprzyjacielskiej artylerii, nasze pozycje zostały zasypane granatami i szrapnelami, Rosjanie szczególnie uwzięli się na wzgórza 661 i 597. Pod osłoną ognia artylerii podchodzili masowo z wąwozów i lasów, starając się przełamać nasze pozycje, ale się zawiedli. [...] Znaleźli się pod takim krzyżowym ogniem artylerii i naszych karabinów maszynowych, że nie wytrzymali na górze i w dzikiej ucieczce zbiegli, szukając ratunku w lasach. Tylko jednemu energicznemu oddziałowi udało się wtargnąć do okopów 25. Pułku Piechoty Landwehry na odcinku jednej kompanii i wziąć do niewoli obsadę, śmiały kontratak oddziału szturmowego⁷⁵ naszego pułku doprowadził do odzyskania całej pozycji, przy czym wzięto jeńców⁷⁶.

Oficer z 25. Pułku Piechoty Landwehry zanotował, omyłkowo wskazując na datę o dzień późniejszą:

Moja kompania i 7. kompania obsadzały grzbiet górski i 12 grudnia zostały zaatakowane z prawej flanki z wielką przewagą. Pozycje zostały zrolowane, wielu dostało się do niewoli. Zbiegłem w stronę doliny, w połowie drogi mijając pojedynczy dom, dookoła którego stała kompania

74 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 11. Dezember 1914; H. Kerchnawe, E. Ottenschläger, *op.cit.*, s. 46.

75 W oryginale: *Nachrichten – Detachment*, dosłownie oddział informacyjny, zwiadowczy; w pierwszym okresie wojny spełniał on funkcję oddziału szturmowego w ramach pułku. Tego typu oddziały tworzone były doraźnie, nie używano też wobec nich nazwy „szturmowe”, która pojawiła się na późniejszym etapie wojny.

76 KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 33. Schützenregiment: Das Schützen-Regiment Nr. 33 in der Schlacht bei Limanowa, s. 3.

77 E. Brandl, *op.cit.*, s. 34.

78 H. Schultze, *op.cit.*, s. 30.

79 BA-MA, PH 8 II/120, wiadomość od gen. mjr. Englerta do gen. mjr. Wachtera z godz. 15:40, 11.12.1914.

magdeburskich strzelców [...] zameldowałem staremu kapitanowi rezerwy, z kręconą, wielką brodą i Krzyżem Żelaznym na piersi, o naszym groźnym położeniu. Natychmiast ogłosił alarm i zaczęliśmy wspinać się na grzbiet górski. Rosjanie byli w naszych pozycjach. Po krótkim napadzie ogniowym z naszej strony ruszyliśmy do szturm i Rosjanie wycofali się ze wzgórza. Wzięliśmy wielu jeńców, ale stary, dostojny kapitan poległ przy szturmie⁷⁷.

Być może powyższe opisy dotyczą dokładnie tego samego epizodu. Nie da się wykluczyć, że krótkiego kryzysu na wzgórzu 597 dotyczą też wspomnienia Fritza Meyera, służącego w 217. Rezerwowym Pułku Piechoty:

Gdy odzyskaliśmy pierwszą linię austriackich okopów, na prawo od nas pojawił się jeden Rosjanin z białą flagą i podszedł do sąsiadujących z nami Austriaków. Wkrótce potem zobaczyliśmy ich, przebiegających gęstą gromadą do Rosjan. Wpierw sądziliśmy, że idą do ataku, ale potem ujrzeliśmy, że są bez broni...⁷⁸

Nie sposób ustalić, czy powyższa relacja dotyczy któregoś z pułków dywizji wiedeńskiej (w szczególności 25. Pułku Piechoty Landwehry), czy też pododdziałów dywizji przemyskiej. Niemniej kryzys zażegnano, a dowódca 25. Brygady Piechoty Landwehry, gen. mjr Englert, o 15:40 informował sąsiadów z dywizji niemieckiej:

Wzgórze kota 597 zostało opuszczone tylko przez małą część naszego prawego skrzydła, jednak reszta się trzyma, po wprowadzeniu dwóch batalionów 217. Pułku Piechoty [wzgórze – T.W.] jest obsadzone pewnie i będzie utrzymane⁷⁹.

Do odparcia rosyjskich ataków walnie przyczyniła się 13. Brygada Artylerii Polowej Landwehry, wzmocniona teraz dodatkowo przez „chińską”⁸⁰ baterię haubic górskich. Wiedząc o krytycznym położeniu własnej piechoty, ostrzeliwała ona grzbiet na wschód od wzgórza 597. Tym razem, po uzyskaniu telefonicznego połączenia ze wzgórzem 597, mogła prowadzić ogień kierowany na rejon koncentracji rosyjskiej piechoty⁸¹. Później część artylerii dywizyjnej, zwłaszcza stromotorowej, została przeniesiona z Widomej na Łopusze, a nawet na bezpośrednio zaplecze wzgórza 597. Na Widomej pozostała większość baterii 4. Pułku Armat Polowych⁸².

Kolejny dzień minął spokojniej. Pod wieczór, około 16:40, rosyjskie oddziały podjęły próbę ataku na odcinek 13. i 45. Dywizji między wzgórzem 597 a 573 nad Kamionką. Baterie haubic natychmiast otworzyły ogień do nacierających. Jak się wydaje, na większości odcinków sam ostrzał artylerii wystarczył tym razem do osadzenia napastników w miejscu. Jedynie na wzgórzu 597 w odparciu ataku uczestniczyły kompanie niemieckiej i austro-węgierskiej piechoty⁸³. Akcje zaczepne oddziałów rosyjskich stanowiły już tylko osłonę nadchodzącego odwrotu; do oddziałów walczących na południe od grzbietu Kobyły stosowne rozkazy dotarły wczesnym popołudniem tego dnia⁸⁴. Również na północ od masywu, w rejonie Rajbrotu, przygotowywano się do wycofania. Na Kobyle miał pozostać jedynie oddział zwiadowczy 128. Starooskolskiego Pułku Piechoty, który według rozkazów powinien wycofać się dopiero w nocy 14 grudnia⁸⁵.

80 Określenia bateria „chińska”, „turecka” itp. odnosiły się do jednostek wyposażonych w sprzęt pierwotnie przeznaczony na eksport, który po wybuchu wojny został przejęty na wyposażenie armii; wydzielanie tego typu baterii było celowe ze względu na różnice np. w wyposażeniu czy amunicji i ułatwiał ich zaopatrywanie.

81 KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Ergänzung der „Ordre de bataille der Gruppe Fmlt Smekal am 9./12.1914”; KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 11. Dezember 1914; H. Kerchnawe, E. Otten-schläger, *op.cit.*, s. 46.

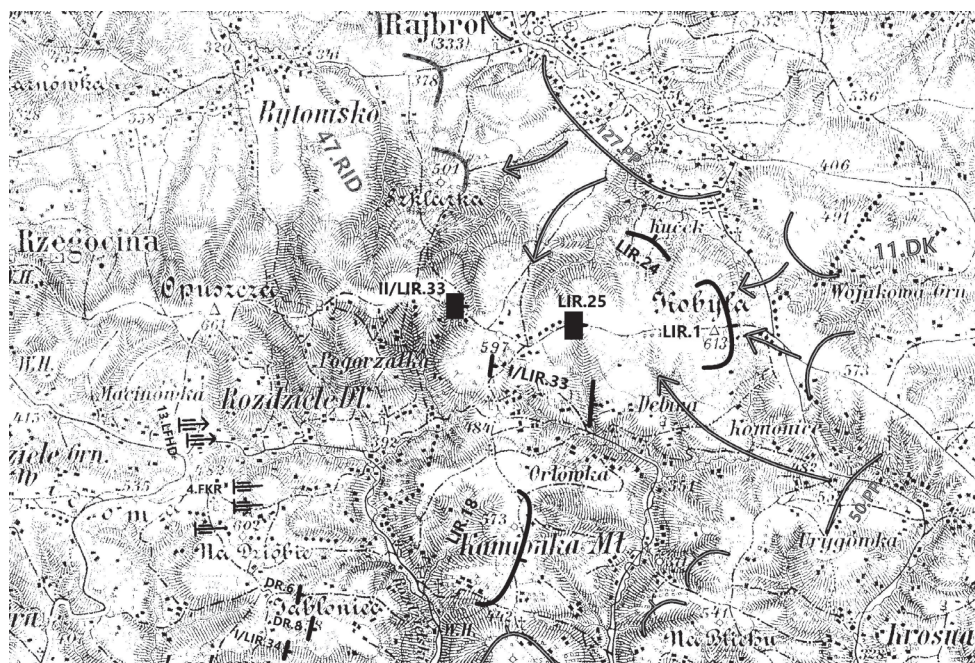
82 KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Situation der Gr. Fmlt. Smekal am 12.Dez.1914 um 9h nachm.

83 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 59; BA-MA, PH 8 II/120, telegram 13. Dywizji Piechoty Landwehry do 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty z 17:00, 12.12.1914; BA-MA, PH 8 II/120, telegram batalionu I/217. Rezerwowego Pułku Piechoty do 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty z 12.12.1914, brak godziny nadania.

84 Журнал военных действий 50-го пехотного Белостокского полка с 22 сентября 1914 года по 21 марта 1915 года, s. 95, <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 13.12.2018].

85 Журнал военных действий 127-го пехотного Путивльского полка с 17 июля 1914 года по 4 марта 1915 года, s. 145 na odwrocie, <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 13.12.2018].

Mapa 2. Sytuacja północnego skrzydła Grupy Smekala (13. Dywizja Piechoty Landwehry, 89. Brygada Piechoty Landwehry) 10 grudnia przed południem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD, Situation der Gruppe Fmlt Smekal am 10./12.14 3h vorm., podkład: Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie, 6 XXIII Bochnia und Czchów, <http://igrek.amzp.pl>.

14. Pułk Piechoty Landwehry w boju o Czyżyczkę

Pułk Zygałłowicza został skierowany do wsparcia 3. Dywizji Piechoty, która planowała wyrzucić rosyjskich żołnierzy ze wzgórz nad Zawadą, Grabiną i Buczyną. Pasma wzgórz stanowiło ostatnią istotną przeszkodę terenową przed Bochnią. Opanowując je, Grupa Rotha dotarłaby do traktu cesarskiego i najpewniej wymusiłaby odskok na oddziałach przeciwnika, trzymających front po zachodniej stronie Raby. Jak już wyżej wspomniano, 3. Dywizja

Piechoty 8 grudnia zwróciła się o wsparcie w sile dwóch batalionów z odwodu korpusu i Roth o godzinie 11:00 wysłał pod Sobolów 14. Pułk Piechoty Landwehry. Liczył on wówczas zaledwie 500 bagnetów⁸⁶.

Pułk skierowano pierwotnie do osłony lewego skrzydła 3. Dywizji Piechoty. Na tej flance dywizji operował już 14. Pułk Piechoty (armii wspólnej) pod dowództwem płk. Richarda von Vitorellego, który nacierał na wzgórza położone na południe od Buczyny. Natarcie było kontynuowane w godzinach nocnych i przez cały kolejny dzień. Do wieczora 9 grudnia podkomendni Vitorellego zajęli wschodni skraj Dąbia, Grabiny i wzgórza 331, a rozwinięty na lewo od nich 14. Pułk Piechoty Landwehry opanował północny skraj Buczyny. Pod komendą Zygadłowicza znalazły się – oprócz dwóch jego batalionów – pododdziały, prawdopodobnie resztki I batalionu III. Pułku Strzelców Krajowych (Landeschützen)⁸⁷. Dowództwo grupy armijnej liczyło, że na podejściach do Bochni uda się wywalczyć powodzenie. Oceniano, że przeciwnik jest znacznie osłabiony, czego dowodem miały być przechwycone radiogramy sztabu Dimitriewa, zawierające prośbę do znajdującej się za Wisłą 4. Armii o pilne wsparcie. Wobec tego postanowiono kontynuować natarcie. Vitorellemu i Zygadłowiczowi polecono, aby jeszcze przed świtem 10 grudnia koncentrycznym atakiem zdobyli wzgórze 364 (Czyżyczka). Wzniesienie było silnie umocnione i pannało nad okolicą. Obsadę stanowił I batalion 20. Halickiego Pułku Piechoty. Szturm miał być poprzedzony przygotowaniem artyleryjskim prowadzonym od 2:00 do 4:00⁸⁸.

Oba pułki ruszyły do natarcia o 4:00 rano. Atak 14. Pułku Piechoty Landwehry tylko z początku przebiegał obiecująco:

Gdy zajęto pierwsze rosyjskie pozycje na wzgórzu 284 i własna ciężka artyleria zaczęła obrabiać główną rosyjską pozycję na wspomnianym wzgórzu [chodzi o Czyżyczkę, wzg. 364 – przyp. T.W.], zaczęto natarcie od zachodu i południa na

⁸⁶ KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 32.

⁸⁷ Autor nie odnalazł informacji, czy pododdziały strzelców krajowych wzięły udział w boju o Czyżyczkę.

⁸⁸ KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 39, 47.

89 KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa–Lapanow (November, Dezember 1914.); Реляция о действиях в боях 5-й пехотной дивизии с 19-го по 28-е ноября 1914 года, s. 5, <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 7.12.2018].

90 Реляция о действиях в боях 5-й пехотной дивизии с 19-го по 28-е ноября 1914 года, s. 5, <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 7.12.2018].

91 KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 48–49; *IR. 14 Ein Buch der Erinnerung an Große Zeiten*, Linz 1919, s. 29; Журнал военных действий 20-го пехотного Галицкого полка на 1914/1915 годы с 16 июля 1914 года по 25 августа 1915 года, s. 112, <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 7.12.2018].

92 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1, s. 59.

wrogie pozycje. Z grzmiącym hurra kompanie [batalionów] Hanačka i [Emila] Wallauschka wpadły do wrogich okopów i zamierzały właśnie zagarnąć obezwładnionych Rosjan do niewoli, gdy otwarto na nie straszliwy ogień karabinów maszynowych, a posiadające trzykrotną przewagę odwody rosyjskie rzuciły się do ataku. By nie dać się otoczyć, osłabione krwawymi stratami kompanie powróciły na wzgórze 284, a następnie, wobec nadal utrzymującego się groźnego położenia, do Łapanowa...⁸⁹

Odwód I batalionu 20. Pułku Halickiego z karabinem w ręku prowadził do walki na bagnety jego komendant, płk Paweł Nikiforowicz Miedwiediew. Rosyjscy żołnierze ścigali pobitych landwerzystów niemal do samych pozycji wyjściowych⁹⁰. Podobnie atak sąsiedniego 14. Pułku Piechoty wydawał się przez moment udany, ale wobec odwrotu resztek pułku Zygałłowicza także żołnierze z Linzu musieli się cofnąć. Obrońcy Czyżyczki tryumfowali: 20. Pułk Halicki zameldował zdobycie pięciu karabinów maszynowych, wzięcie do niewoli ponad 400 żołnierzy austro-węgierskich, a liczbę poległych po ich stronie oceniano na około 300. Większość tych strat zadano pułkom Zygałłowicza i Vitorellego. 10 grudnia cała 3. Dywizja Piechoty została odrzucona wskutek naporu rosyjskich sił za Stradomkę i poniosła dotkliwe straty. Wywalczenie powodzenia przez Grupę Rotha na odcinku podbocheńskim stało się niemożliwe⁹¹.

14. Pułk Piechoty Landwehry 10 grudnia nieomal przestał istnieć, a decyzja o szybkim odwrocie do Łapanowa prawdopodobnie pozwoliła uratować jego resztki. Gdy pułk po kilku dniach powrócił do dywizji, w jego szeregach znajdowało się niespełna 200 żołnierzy, co oznacza, że straty w czasie szturmów Czyżyczki wyniosły około 300 ludzi⁹². Bój o Czyżyczkę prowadził do wniosku, że samo zdobycie okopów przeciwnika nie oznacza jeszcze sukcesu. Kilka miesięcy później dowódca 3. Dywizji

Piechoty, marszałek polny-porucznik Ernst Horsetzky, w wydanej dla swoich podkomendnych instrukcji szturmowania pozycji umocnionych napisał:

Z całym naciskiem trzeba podkreślić, że trudność przy opanowaniu rosyjskich pozycji polega nie na zajęciu pierwszych rowów strzeleckich, ale na walce z pospiesznie przybywającymi, zwykle bardzo mocnymi rosyjskimi odwodami (zobacz odrzucenie kompanii 14. Pułku Piechoty i 14. Pułku Piechoty Landsturmu, które już wdarły się w rosyjskie umocnienia na wzgórzu 365 na północny zachód od Sobolowa 10 grudnia 1914 r.)⁹³ [jak widać w instrukcji pomyłono nieco numer wzgórza oraz mylnie przypisano pułk Zygałłowicza do Landsturmu – przyp. T.W.].

93 KA, NFA, 106.LsID, Kt. 4115, K.u.k. 3. Infanterietruppendivisionkommando, Op. Nr 800, Über den Angriff auf befestigte Stellungen, Abschrift.

94 Zob. szerzej: T. Woźny, *op.cit.*

95 KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 13. Dezember 1914; A. Sichelstiel, *op.cit.*, s. 43; J. Centek, *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty...*, s. 46.

96 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 48.

Podsumowanie

Pierwsze oznaki odwrotu nieprzyjaciela sprzymierzeni dostrzegli 13 grudnia. Bitwa pod Limanową i Łapanowem została wygrana, aczkolwiek rozstrzygnięcie zapadło z dala od terenów, gdzie toczono najbardziej zacięte walki. Pod Bochnią przełomu nie wywalczone⁹⁴. 1. Pułk Piechoty Landwehry ponownie zajął 13 grudnia wierzchołek Kobyły, tym razem bez walki. Najwyraźniej mimo rozkazów tylne straże przeciwnika już go opuściły. Dopiero dzień później wycofywać się zaczęły rosyjskie oddziały obsadzające Rajbrot i przysiółek Kucek⁹⁵.

14. Pułk Piechoty Landwehry dołączył do macierzystej dywizji 11 grudnia. Początkowo nadeszło jedynie sześciu oficerów i 59 żołnierzy, ostatecznie dwa dni później doliczono się – zapewne po nadejściu maruderów – 190 żołnierzy⁹⁶. Straty wszystkich czterech pułków dywizji w ciągu zaledwie trzech dni (9–11 grudnia) sięgnęły około 1400 ludzi. Sztab Grupy Rotha nie był w stanie

97 BA-MA, PH 8 II/120, telegram sztabu XIV Korpusu do sztabu 13. Dywizji Piechoty Landwehry z 11.12.1914, godz. 17:11.

98 KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2, s. 53; KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, 14. Dezember 1914, 15. Dezember 1914.

99 J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, Beilage 1.

uwierzyć w tak ogromny ubytek i domagał się od dowództwa dywizji wyjaśnień⁹⁷.

Piechota dywizji po zakończeniu walk liczyła około 700 żołnierzy. 1. Pułk Piechoty Landwehry dysponował 150 bagnetami, 14. Pułk Piechoty Landwehry liczył ich 190, 24. Pułk Piechoty Landwehry – 200, 25. Pułk Piechoty Landwehry – 160. Pierwszy z wymienionych pułków nie ocalał z bitwy żadnego karabinu maszynowego, 14. Pułk Piechoty zachował ich pięć, w pozostałych pułkach pozostały po dwa karabiny maszynowe. Dywizyjna piechota została zorganizowana w jeden zbiorczy batalion pod dowództwem mjr. Heinricha Silbera z 25. Pułku Piechoty Landwehry; po nim 15 grudnia dowodzenie piechotą przejął płk Bitterlich. Bez szwanku w zasadzie wyszła z opisanych bojów dywizyjna artyleria, licząca sobie – po opisanym wyżej wzmocnieniu – 55 dział w dziesięciu bateriach⁹⁸.

Wyliczenie strat poniesionych przez 13. Dywizję Piechoty Landwehry w ciągu dwóch tygodni w zwycięskiej przecież bitwie pod Limanową i Łapanowem przedstawia się wręcz katastrofalnie. Dywizja rozpoczęła bitwę z niezwykle niskimi stanami liczebnymi, posiadając łącznie 3000 karabinów. Nie znalazłem niestety żadnego potwierdzenia, aby w jej przypadku doszło do wzmocnienia do dnia 5 grudnia szeregów tzw. nadzwyczajnymi półbatalionami marszowymi⁹⁹, należy zatem założyć, że dywizja nie otrzymała w czasie bitwy żadnych znaczących uzupełnień. 13 grudnia, po dołączeniu resztek detaszowanego 14. Pułku Piechoty Landwehry, dywizja dysponowała zaledwie 700 karabinami. Oznacza to utratę w ciągu dwóch tygodni 2300 żołnierzy, czyli 77% stanu wyjściowego. Stanowi to najwyższy odsetek strat wśród wielkich jednostek austro-węgierskich zaangażowanych w bitwę pod Limanową i Łapanowem, choć ubytki w szeregach pozostałych dywizji, walczących od początku ofensywy, były również znaczące (zob. tabela 1). Resztki 13. Dywizji Piechoty Landwehry stanowiły równowartość słabego batalionu, liczebnie odpowiadając

około 5% etatowego stanu dywizji. Udział w zwycięskiej bitwie 13. Dywizja Piechoty Landwehry przypłaciła niemal całkowitym unicestwieniem dywizyjnej piechoty.

W tym miejscu należy zauważyć, że tak wysoki odsetek strat nie był w czasie pierwszego etapu wojny na froncie wschodnim zjawiskiem rzadkim w armii austro-węgierskiej. Przykładem może być 10. Dywizja Piechoty, która w walkach pod koniec 1914 r. w okolicach Ryglie i Szerzyn stopniała do 600 bagnatów, tracąc w ciągu dziesięciu dni 77% stanu osobowego, albo 2. Dywizja Piechoty, która w trzy tygodnie na przełomie marca i kwietnia następnego roku utraciła prawie 5000 ludzi spośród 6500 posiadanych w szeregach na początku tego okresu (75%)¹⁰⁰. Należy przy tym odrzucić jako zbyt prostą interpretację, że przyczyną takich strat było szafowanie życiem żołnierzy przez dowódców. Austro-Węgry w tym okresie wojny nie były w stanie zorganizować większej liczby wielkich jednostek (brakowało kadr oficerskich, służb zaplecza, artylerii, karabinów maszynowych, oddziałów technicznych), w związku z tym te dywizje, które znajdowały się na froncie, musiały przyjąć na siebie ciężar ponad miarę. W pierwszych miesiącach wojny w zasadzie nie zdarzało się, by dywizje były wycofywane z frontu celem uzupełnienia stanów – przybywające bataliony marszowe były wcielane do szeregów bezpośrednio na pierwszej linii.

Rozważając przyczyny tak zatrważających strat 13. Dywizji Piechoty Landwehry, trzeba zauważyć, że była ona niezwykle mocno eksploatowana w trakcie ofensywy. Już w czasie pierwszych poważniejszych starć, w bojach o Górę św. Jana, dywizja błyskawicznie utraciła możliwość wygospodarowania odwodów, posyłając do boju niemal wszystkich żołnierzy batalionów liniowych. Stanowiło to wyraźne odstępstwo od obowiązujących w owym czasie zasad, które – jak pokazują przykłady innych bojów toczonych przez armię austro-węgierską w pierwszym okresie wojny – były zazwyczaj przestrzegane; odwody starano się tworzyć niemal na każdym szczeblu organizacyjnym, od poziomu przynajmniej

¹⁰⁰ KA, NFA, KK, 9.Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, 16./XII.1914, 25./XII.1914; KA, NL, 751 (B,C); T. Uriel, *Die Mitwirkung der ö. u. 3. Armee an der Durchbruchschlacht bei Gorlice-Tarnów und ihre anschließenden Operationen bis zur Erreichung des San*, s. 8.

batalionu po dywizję i korpus włącznie. Odstąpienie od tej reguły wskazuje, że w bitwie pod Limanową i Łapanowem dowództwo austro-węgierskie decydowało się na rozwiązania rozpaczliwe, chcąc wymusić za pomocą słabych sił rozstrzygnięcie na tyle szybko, by przeciwnik nie zdążył przerzucić zbyt wielu oddziałów z innych odcinków frontu. Do bitwy rzucono oddziały słabe, zmęczone, które nie były w stanie uzupełnić strat poniesionych w poprzednim miesiącu, w szczególności zastąpić wyłączonych z walki podoficerów.

Na wysokość strat wyraźnie wpłynęła katastrofa na Kobyle. W ciągu całej bitwy żadna inna wielka jednostka austro-węgierska nie znalazła się w sytuacji, w której nieprzyjacieli mógłby zaatakować ją z trzech stron. Trudno oszacować, jakimi siłami oddziały rosyjskie zaatakowały pozycje na Kobyle, niemniej – skoro atakowały dwa pułki kawalerii, cały jeden pułk piechoty oraz elementy drugiego – dysponowały one zapewne wyraźną przewagą liczebną. Zalesiony teren góry utrudniał rozpoznanie i łączność obrońcom, a umożliwiał zbliżenie się w sposób skryty napastnikom. Linie dywizji były nadmiernie rozciągnięte, długość frontu dywizji można oceniać na około 3–4 km. Wreszcie przybycie nowych sił rosyjskich (elementy 13. Dywizji Piechoty) w trakcie akcji ofensywnej Grupy Smekala spowodowało, że żołnierze Szekelyego znaleźli się na nadmiernie wysuniętej pozycji. Gdyby nacierającej na południe od Kobyl 89. Brygadzie Piechoty Landwehry udało się wywalczyć teren nieco dalej na wschód i wyrównać front, wówczas 13. Dywizji Piechoty Landwehry nie groziłby atak od prawej flanki. Na to jednak nie wystarczyło czasu. W materiałach do historii 1. Pułku Piechoty Landwehry relacja z dnia 10 grudnia 1914 r. kończy się słowami: „ta katastrofa była do przewidzenia”¹⁰¹. Niewiarygodnie brzmi natomiast informacja, jakoby rosyjscy żołnierze w nocy ukryli karabiny w pobliżu okopów austriackich, co miało im pozwolić na zbliżenie się do nich z podniesionymi rękami, a następnie otwarcie zniemacka ognia do obrońców

z małej odległości¹⁰². Opowieść czyni wrażenie pró-
by wytłumaczenia klęski podstępym zachowaniem
przeciwnika. Próby zbędnej, gdyż w opisanej sytuacji
taktycznej Kobyla była wręcz niemożliwa do obronie-
nia przed dostatecznie energicznym i prowadzonym
odpowiednimi siłami atakiem. Nadto, gdyby takie zda-
rzenie miało istotnie miejsce i żołnierze rosyjscy zdołali
w pobliżu linii austriackich umieścić znaczącą liczbę
karabinów, fatalnie świadczyłoby to o czujności poste-
runków obrońców.

Biorąc pod uwagę znacznie przedłużające się boje
o Górę św. Jana w pierwszych dniach ofensywy, zdoby-
tą dopiero w momencie odwrotu przeciwnika, a także
katastrofę na Kobyle, której skutki udało się ograniczyć
jedynie dzięki pomocy sąsiednich dywizji, można byłoby
stwierdzić, że wiedeńska dywizja pod wodzą Szekelyego
nie zaprezentowała się zbyt dobrze w omawianych bojach.
Ze względu na wskazane wyżej problemy z liczebnością
i właściwymi kadrami ocena taka byłaby jednak moim
zdaniem nadmiernie surowa. Żołnierze i oficerowie dy-
wizji najwyraźniej zrobili wiele, by sprostać wyznaczo-
nym im zadaniom. Być może to pod adresem dowództw
wyższego szczebla, a w szczególności armijnej grupy Ro-
tha i korpusnej grupy Smekala wypadałoby sformułować
zarzuty wyznaczania dywizji celów znacząco przekracza-
jących jej realne możliwości. Szkopuł w tym, że w bitwie
limanowsko-łapanowskiej dowódcy ci nie mieli raczej
wyboru. Podejmowali działania rozpaczliwe, ryzykując
porażkę, ale wiedzieli, że jeśli nie zaryzykują, klęska bę-
dzie nieuchronna.

Należy podkreślić, że mimo strat w ludziach 13. Dy-
wizja Piechoty Landwehry nie została zniszczona jako
jednostka taktyczna. Zachowała służby tyłowe, artylerię,
sztab własny i sztaby brygad. Do odbudowy potencjału
bojowego konieczne były wyłącznie nowe bataliony mar-
szowe. Dywizja – w swej szczątkowej formie – uczestni-
czyła w pościgu za wycofującymi się oddziałami rosyj-
skimi nad Dunajec, a już w ostatnich dniach grudnia

¹⁰² KA, AdTk, Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte, Abschrift eines Gutachtens des Hr. Mjr. Redl zu den Rechtfertigungs-Protokoll Res. Nr. 18/8034 des E. F. tit. Gefr. Reitmayer Emmm., Gefecht auf Kobylahöhe.

¹⁰³ KA, NFA, KK, 9.Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, k. 20.

¹⁰⁴ Dane o poległych podano tu na podstawie: J.P. Drogomir, *Polegli w Galicji Zachodniej 1914–1915 (1918)*, t. 3, Tarnów 2005, s. 202, 204, 276, 287, 290, 295, 316–317.

znalazła się pod Gorlicami, aby wziąć udział w walkach o stabilizację frontu. W niespełna miesiąc po opisanych walkach stan dywizji wzrósł do 5426 karabinów¹⁰³.

Nie sposób dokładnie ustalić struktury strat poniesionych przez 13. Dywizję Piechoty Landwehry. Z całą pewnością oprócz 400 jeńców utraconych przez 1. Pułk Piechoty Landwehry na Kobyle do niewoli musiało dostać się wielu żołnierzy walczącego tuż obok 25. Pułku Piechoty Landwehry. Licznych jeńców utracił zapewne 14. Pułk Piechoty Landwehry, wyparty rosyjskim kontratakiem z Czyżyczki po jej chwilowym zajęciu. Trzeba założyć, że przynajmniej 800 żołnierzy dywizji dostało się do niewoli, w przeważającej części pod koniec opisywanych walk.

Ustalenie liczby poległych żołnierzy dywizji nie jest proste. Na cmentarzach wojennych w pobliżu stoczonych przez nią bojów odnajdziemy niewielu pochowanych, którzy zostali zidentyfikowani jako należący do pułków wiedeńskiej dywizji. Najprawdopodobniej jednak znaczna liczba żołnierzy 13. Dywizji Piechoty Landwehry spoczywa jako niezidentyfikowana na owych cmentarzach, w szczególności na Kobyle, Jastrzębce, Czyżyczce, w Grabinie i Krasnych-Lasocicach. Niewielka liczba pochowanych zidentyfikowanych względem przynależności do wiedeńskiej dywizji uderza szczególnie w rejonie Góry św. Jana, o którą przecież toczono kilkudniowe boje. Na cmentarzu wojennym nr 336 na szczycie Czyżyczki oraz położonym nieopodal cmentarzu nr 337 w Grabinie spoczywa łącznie 184 żołnierzy austro-węgierskich, zapewne w większości poległych w czasie walk o wzgórze 364. Przynależność pułkowa żadnego z nich nie jest niestety znana¹⁰⁴. Nie da się wykluczyć, że ciała bądź tymczasowych grobów części poległych nie odnaleziono (np. w masywie Cietnia albo Kobyle). Szacunkowo można przyjąć, że straty dywizji w poległych w czasie bitwy pod Limanową i Łapanowem wyniosły około 250–300 żołnierzy. Przy takiej kalkulacji należałoby przyjąć, że w tym samym czasie ponad tysiąc

żołnierzy dywizji odniosło rany bądź wypadło z szeregów w wyniku chorób.

Liczba wziętych do niewoli przez pododdziały dywizji żołnierzy rosyjskich przekraczała 1000, przy czym lwią część z nich została zagarnięta w pierwszym etapie bitwy pod Limanową i Łapanowem. Oprócz tego zdobyto pojedynczy karabin maszynowy. Nie jest to liczba imponująca, chociaż warto zauważyć, że kilkakrotnie liczniejsza niemiecka 47. Rezerwowa Dywizja Piechoty, prowadząca działania ze znacznie większym powodzeniem, wzięła do niewoli 4200 żołnierzy rosyjskich i zdobyła trzy karabiny maszynowe, a zatem – uwzględniając proporcje w liczebności obu wielkich jednostek – osiągnęła rezultaty porównywalne¹⁰⁵.

Tabela 1. Porównanie strat wybranych dywizji piechoty Grupy Rotha¹⁰⁶

dywizja	stan 1 grudnia ¹⁰⁷	stan 12 grudnia	straty	odsetek strat
3. Dywizja Piechoty	4500	2000 ¹⁰⁸	2500	56%
8. Dywizja Piechoty	4800	2620 ¹⁰⁹	2180	45%
45. Dywizja Piechoty Landwehry	6700	4000 ¹¹⁰	2700	40%
47. Rezerwowa Dywizja Piechoty	10 000	6700–5000 ¹¹¹	3300–5000	33–50%
39. Dywizja Piechoty Honvedu	4800	4270 ¹¹²	530	11%
13. Dywizja Piechoty Landwehry	3000	700	2300	77%
suma/ średnia strat	33 800	20 290–18 950 ¹¹³	13 510–15 210	39–45%

¹⁰⁵ J. Centek, *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty...*, s. 47.

¹⁰⁶ W zestawieniu pominięto 30. Dywizję Piechoty, ponieważ w trakcie walk zmieniła ona skład (wyłączono z niej 88. Brygadę Strzelców Krajo- wych, włączono 22. Brygadę Piechoty), wobec czego porównanie stanów z dnia 1 i 12 grudnia nie pozwala na oszacowanie strat. Pominięto również 15. Dywizję Piechoty, która włączyła się do walk późno i w niewielkim stopniu.

¹⁰⁷ Stany wyjściowe wszystkich dywizji podano za: J. Roth v. Limanowa-Łapanów, *op.cit.*, Beilage 1.

¹⁰⁸ Zob. KA, NFA, KK, 14. Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow-Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth), s. 50.

¹⁰⁹ KA, NFA, 8.ID, Kt. 470, Tagebuch 1, s. 101.

¹¹⁰ KA, NFA, 45. SchD, Kt. 2339, Gefechtstände der Gruppe FML Smekal [...] 13./12.1914.

¹¹¹ Straty podano za: J. Centek, *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji...*, s. 47.

¹¹² Obliczone na podstawie: F. Julier, *op.cit.*, s. 238.

¹¹³ W zależności od strat 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Kriegsarchiv (KA) – Austriackie Archiwum Wojenne:

KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 14. Schützenregiment, Das Rgt. in der Kämpfen bei Limanowa–Lapanow (November, Dezember 1914).

KA, AdTk, Kt. 1607, SchR.1 Wien (karton opisany błędnie), Sammler, 33. Schützenregiment, Das Schützen-Regiment Nr. 33 in der Schlacht bei Limanowa.

KA, AdTk, Kt. 1608, Schützenregiment Wien 1, Regimentsgeschichte.

KA, NFA, 106.LsID, Kt. 4115.

KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 13.Ldw.I.T.Dion, Tagebuch 2.

KA, NFA, 13.SchD, Kt. 769, 26.LiBrigKdo, Tagebuch 1.

KA, NFA, 45. SchD, Kt. 2339.

KA, NFA, 6.KD, Kt. 4467.

KA, NFA, 8.ID, Kt. 470, Tagebuch 1.

KA, NFA, KK, 14 Korps (Alt), Kt. 1820, K.u.k.14.Korpskommando, Die Schlacht bei Lapanow–Limanowa (Armeegruppe F.M.L.T. Roth).

KA, NFA, KK, 9.Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3.

KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1897, XI Korps.

KA, NFA, Sammlung Balaban, Kt. 1908, 45.SchD.

Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) – Niemieckie Archiwum Federalne – Archiwum Wojskowe:

BA-MA, PH 8 II/117, Kriegstagebuch, Stab der 47.Reserve-Division.

BA-MA, PH 8 II/120.

BA-MA, PH 8 II/122.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-historyczne (Российский Государственный Военно-исторический Архив) – dostęp poprzez stronę <https://gwar.mil.ru> [dostęp: 7.12.2018]:

Журнал военных действий 127-го пехотного Путивльского полка с 17 июля 1914 года по 4 марта 1915 года.

Журнал военных действий 166-го пехотного Ровненского полка с 14 июля 1914 г. по 28 февраля 1915 года.

Журнал военных действий 20-го пехотного Галицкого полка на 1914/1915 годы с 16 июля 1914 года по 25 августа 1915 года.

Журнал военных действий 4-го эскадрона 11-го гусарского Изюмского полка с 17 июля 1914 года. по 12.07.1915 года.

Журнал военных действий 50-го пехотного Белостокского полка с 22 сентября 1914 года по 21 марта 1915 года.

Реяция о действиях в боях 5-й пехотной дивизии с 19-го по 28-е ноября 1914 года.

OPRACOWANIA

- Centek J., *Bitwa pod Limanową–Łapanowem i rola w niej Legionów Polskich* [w:] *Nie wierząc nam, że chcieć to móc... Legiony i ich wpływ na sprawę polską*, Z. Girzyński, J. Kłaczek (red.), Toruń 2018.
- Centek J., *Działania niemieckiej 47. Rezerwowej Dywizji Piechoty w bitwie pod Limanową–Łapanowem w 1914 roku* [w:] *Front wschodni I wojny światowej. Studia z dziejów militarycznych i polityczno-społecznych*, M. Baczkowski, K. Ruszała (red.), Kraków 2013.
- Drogomir J.P., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914–1915 (1918)*, t. 3, Tarnów 2005.
- Ehnl M., *Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914, Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg“*, Wien 1934.
- Garduła K., Ogórek L., *Śladami I wojny światowej między Rabą a Dunajcem*, Kraków 1988.
- IR. 14 *Ein Buch der Erinnerung an Große Zeiten*, Linz 1919.
- Julier F., *Bitwa pod Limanową 1914*, tłum. E. Rybicka, Oświęcim 2015.
- Kerchnawe H., Ottenschläger E., *Ehrenbuch unserer Artillerie, Bd. 2.*, Wien 1936.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg, Erster Band*, E. Glaise-Horstenau (red.), Wien 1931.
- Polakiewicz W., *Limanowa 1914*, Warszawa 2014.
- Polakiewicz W., *Podhalański Adwent 1914. Szkice z czasów Wielkiej Wojny*, Limanowa 2014.
- Roth v. Limanowa-Łapanów J., *Die Schlacht von Limanowa–Łapanów. Dezember 1914*, Innsbruck 1928.
- Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie 1912*, Wien 1912.
- Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie 1914*, Wien 1914.
- Schultze H., *Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 217 im Weltkriege*, Eisleben 1932.
- Sichelstiel A., *Geschichte des k.k. 24. Schützenregimentes Wien Nr. 24*, Wien 1928.
- Woźny T., *Bitwa pod Limanową i Łapanowem oraz jej strategiczne znaczenie* [w:] *W służbie Rzeczypospolitej. Dzieje wojen i wojskowości w badaniach regionalnych*, R. Kowalski (red.), Nowy Targ 2016.
- Zivkovic G., *Regiments-, Bataillons-, Divisions-, Abteilungs-Inhaber und Kommandanten des K.u.K. Heeres und der K.K. Landwehr (1880–)*

1898 bis 1918. Eine Ergänzung zu Wredes Geschichte der k.u.k. Wehrmacht, Wien 1977.

MASZYNOPISY

Brandl E., *Kriegserinnerungen*, maszynopis w zbiorach Kriegsarchiv.
Uriel T., Die Mitwirkung der ö. u. 3. Armee an der Durchbruchsschlacht
bei Gorlice – Tarnów und ihre anschließenden Operationen bis zur
Erreichung des San, KA, NL, 751 (B,C).
